

ISSN 2518-1483 (Online),
ISSN 2224-5227 (Print)

2017 • 6

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

БАЯНДАМАЛАРЫ

ДОКЛАДЫ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

REPORTS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ЖУРНАЛ 1944 ЖЫЛДАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ЖУРНАЛ ИЗДАЕТСЯ С 1944 г.
PUBLISHED SINCE 1944

Б а с р е д а к т о р ы
х.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі **М.Ж. Жұрынов**

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

Адекенов С.М. проф., академик (Қазақстан) (бас ред. орынбасары)
Величкин В.И. проф., корр.-мүшесі (Ресей)
Вольдемар Вуйцик проф. (Польша)
Гончарук В.В. проф., академик (Украина)
Гордиенко А.И. проф., академик (Белорус)
Дука Г. проф., академик (Молдова)
Илолов М.И. проф., академик (Тәжікстан),
Леска Богуслава проф. (Польша),
Локшин В.Н. проф. чл.-корр. (Қазақстан)
Нараев В.Н. проф. (Ресей)
Неклюдов И.М. проф., академик (Украина)
Нур Изура Удзир проф. (Малайзия)
Перни Стефано проф. (Ұлыбритания)
Потапов В.А. проф. (Украина)
Прокопович Полина проф. (Ұлыбритания)
Омбаев А.М. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Өтелбаев М.О. проф., академик (Қазақстан)
Садыбеков М.А. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Сатаев М.И. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Северский И.В. проф., академик (Қазақстан)
Сикорски Марек проф. (Польша)
Рамазанов Т.С. проф., академик (Қазақстан)
Такибаев Н.Ж. проф., академик (Қазақстан), бас ред. орынбасары
Харин С.Н. проф., академик (Қазақстан)
Чечин Л.М. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Харун Парлар проф. (Германия)
Энджун Гао проф. (Қытай)
Эркебаев А.Э. проф., академик (Қырғыстан)

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының баяндамалары»

ISSN 2518-1483 (Online),

ISSN 2224-5227 (Print)

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» Республикалық қоғамдық бірлестігі (Алматы қ.)
Қазақстан республикасының Мәдениет пен ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінде 01.06.2006 ж.
берілген №5540-Ж мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 2000 дана.

Редакцияның мекенжайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., 220, тел.: 272-13-19, 272-13-18,
http://nauka-nanrk.kz_reports-science.kz

© Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы, 2017

Типографияның мекенжайы: «Аруна» ЖК, Алматы қ., Муратбаева көш., 75.

Главный редактор
д.х.н., проф., академик НАН РК **М. Ж. Журинов**

Редакционная коллегия:

Адекенов С.М. проф., академик (Казахстан) (зам. гл. ред.)
Величкин В.И. проф., чл.-корр. (Россия)
Вольдемар Вуйцик проф. (Польша)
Гончарук В.В. проф., академик (Украина)
Гордиенко А.И. проф., академик (Беларусь)
Дука Г. проф., академик (Молдова)
Илолов М.И. проф., академик (Таджикистан),
Леска Богуслава проф. (Польша),
Локшин В.Н. проф. чл.-корр. (Казахстан)
Нараев В.Н. проф. (Россия)
Неклюдов И.М. проф., академик (Украина)
Нур Изура Удзир проф. (Малайзия)
Перни Стефано проф. (Великобритания)
Потапов В.А. проф. (Украина)
Прокопович Полина проф. (Великобритания)
Омбаев А.М. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Отелбаев М.О. проф., академик (Казахстан)
Садьбеков М.А. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Сатаев М.И. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Северский И.В. проф., академик (Казахстан)
Сикорски Марек проф., (Польша)
Рамазанов Т.С. проф., академик (Казахстан)
Такибаев Н.Ж. проф., академик (Казахстан), зам. гл. ред.
Харин С.Н. проф., академик (Казахстан)
Чечин Л.М. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Харун Парлар проф. (Германия)
Энджун Гао проф. (Китай)
Эркебаев А.Э. проф., академик (Кыргызстан)

Доклады Национальной академии наук Республики Казахстан»

ISSN 2518-1483 (Online),

ISSN 2224-5227 (Print)

Собственник: Республиканское общественное объединение «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан №5540-Ж, выданное 01.06.2006 г.

Периодичность: 6 раз в год.

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г.Алматы, ул.Шевченко, 28, ком.218-220, тел. 272-13-19, 272-13-18

<http://nauka-nanrk.kz> reports-science.kz

©Национальная академия наук Республики Казахстан, 2017 г.

Адрес типографии: ИП «Аруна», г.Алматы, ул.Муратбаева, 75

E d i t o r i n c h i e fdoctor of chemistry, professor, academician of NAS RK **M.Zh. Zhurinov****E d i t o r i a l b o a r d :****Adekenov S.M.** prof., academician (Kazakhstan) (deputy editor in chief)**Velichkin V.I.** prof., corr. member (Russia)**Voitsik Valdemar** prof. (Poland)**Goncharuk V.V.** prof., academician (Ukraine)**Gordiyenko A.I.** prof., academician (Belarus)**Duka G.** prof., academician (Moldova)**Ilolov M.I.** prof., academician (Tadjikistan),**Leska Boguslava** prof. (Poland),**Lokshin V.N.** prof., corr. member. (Kazakhstan)**Narayev V.N.** prof. (Russia)**Nekludov I.M.** prof., academician (Ukraine)**Nur Izura Udzir** prof. (Malaysia)**Perni Stephano** prof. (Great Britain)**Potapov V.A.** prof. (Ukraine)**Prokopovich Polina** prof. (Great Britain)**Ombayev A.M.** prof., corr. member. (Kazakhstan)**Otelbayv M.O.** prof., academician (Kazakhstan)**Sadybekov M.A.** prof., corr. member. (Kazakhstan)**Satayev M.I.** prof., corr. member. (Kazakhstan)**Severskyi I.V.** prof., academician (Kazakhstan)**Sikorski Marek** prof., (Poland)**Ramazanov T.S.** prof., academician (Kazakhstan)**Takibayev N.Zh.** prof., academician (Kazakhstan), deputy editor in chief**Kharin S.N.** prof., academician (Kazakhstan)**Chechin L.M.** prof., corr. member. (Kazakhstan)**Kharun Parlar** prof. (Germany)**Endzhun Gao** prof. (China)**Erkebayev A.Ye.** prof., academician (Kyrgyzstan)**Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.****ISSN 2224-5227****ISSN 2518-1483 (Online),****ISSN 2224-5227 (Print)**

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of Information and Archives of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan N 5540-Ж, issued 01.06.2006

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of.219-220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

<http://nauka-nanrk.kz / reports-science.kz>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2017

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

**REPORTS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

ISSN 2224-5227

Volume 6, Number 316 (2017), 267 – 276

R. Shoibekov¹, T.E. Kartaeva²¹Central State Museum of the Republic of Kazakhstan;²al-Farabi Kazakh National University, Almaty.kartaeva07@mail.ru**ATTRIBUTION OF KIMESHEK**

Abstract. Kimeshek is a Kazakh female headdress, formed in a nomadic environment that meets to the environmental requirements. The formation of kimeshek was influenced by the environmental conditions, and secondly, the traditions of the nomadic society, which are bound by moral and ethical norms relating to women. The kimeshek is a unique type of headgear, protected from the effects of hot summers, from the cold of a harsh winter, from dust caused by a strong wind. Features and uniqueness kimeshek, is that it covers the surface of the human body, from the trunk to the head, while the shape of the face remains open. The article covers cutting, sewing, regional peculiarities and the importance of needs by age categories. Sources of this problem are materials from the museum's funds and data from historical photo documents.

Key words. Kazakh woman, headdress, kimeshek, cloth, tesma, decoration.

УДК 39.391.2

Р. Шойбеков¹, Т. Картаева²¹ҚР Мемлекеттік Орталық Музейі. Алматы қ.;²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.**КИМЕШЕК АТРИБУЦИЯСЫ**

Аннотация. Кимешек – көшпелі ортада қалыптасқан, экологиялық талаптарға толықтай жауап беретін қазақ әйелдерінің бас киімі. Кимешектің қалыптасуына, біріншіден, экологиялық жағдай әсер етсе, екіншіден көшпелі қоғамның салт-дәстүрі, әйел адамға деген моральдық-этикалық нормалардың талаптарының әсері болған. Кимешекті жаздың аптап ыстығы мен қыстың қатты суығынан, қатты жел мен шаң-тозаңның әсерлерінен қорғануда пайда болған бас киімнің бірегей түрі деуге болады. Кимешектің негізгі бірегейлік ерекшелігі, адамның бетінің формасы ойылып қалдырылып, қалғаны түгелдей тігіліп, басты ғана емес, адамның денесін белуарына дейін түгелдей жауып тұратындығында. Мақалада кимешектің пішілуі, тігілуі, аймақтық ерекшеліктері және әйелдердің жас ерекшелігіне қарай қолданыстық мәні қарастырылады. Музей қорларындағы кимешектер мен тарихи фотоқұжаттардағы кимешектер мақаланың деректік материалдарын құрайды.

Тірек сөздер: қазақ әйелі, бас киім, кимешек, мата, кесте, зер таспа, әшекейлер.

Кіріспе. Кимешек қазақ әйелдерінің жас ерекшелігіне қарай, яғни тұрмыс құрған әйелдердің, ұлттық дәстүрлі бас киімі. Кимешек басқа көптеген бас киімнің түрлерінен ерекшеленеді. Кимешек – дәстүрлі шаруашылық пен экологиялық жағдайға орай қалыптасқан. Қазақстан жері күрт континенталдық климаттық белдеуге жатады. Сонымен қатар, Еуропамен салыстырғанда атмосфералық шаңының көптігімен ерекшеленетіні белгілі, оның себебі, топырақтың негізгі құрамы лесстардан тұратындығында және аңзақ қатты соғатын желдермен байланысты. Кимешек осы экологиялық жағдайға толық жауап беретін бас киім. Кимешек ғасырлар бойына ұрпақтан ұрпаққа ауысып, сақталып жеткен, қазіргі кезде де қолданыстық мәні бар бас киім. Кимешектің әсем, сәнді жасалған озық үлгілерінің бұл күнде сақталған орны Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Орталық Музейі қоры (бұдан әрі ҚРМММ).

Кимешектің формасының қалыптасуына көшпелі өмір салты, әсіресе көп уақыт салт атты жүрудің әсері айқындаушы фактор себеп болған сияқты. Көші-қонмен жүрген қазақ әйелдеріне,

жел өтінде, қобырап кетпейтін, әр уақыт қайтадан байлап-оралмайтын (басқа киіле салатын) жинақы да шымыр бас киім түрінің қажеттілігі кимешек пошымының қалыптасуына себеп болды деуге болады.

Мәселенің әдістемесі. Мақалада көтеріліп отырған «кимешек» тақырыбына негізінен музей қорлары материалдары мәселеге архив құжаттары мен зерттеулерге, сол уақытта жарияланған бұқаралық-ақпараттық құрал деректеріне ғылыми сараптау, тарихи-аналитикалық талдау жасау, автордың өз көзқарастарын беру әдістері қолданылды. Мәселеге өзек болған деректі фотоқұжатпен айғақтау, мәселенің мән-жайы мен шынайылығын аша түседі [4, 47, 78-79 бб.; 5; 16]. Ғылыми материалдарды далалық этнографиялық материалдармен байланыстыра қарастыру мәселенің қолданыстық мәнін аша түседі.

Кимешектің пішілуі мен тігілуі. Кимешектің басқа оралатын жаулық шылауыштардан негізгі айырмашылығы – тігіліп істелетіндігінде. Архетипі, шаршы матаны диагонали бойымен екі бүктеп тігіп, беттің орнын ойып шығарылған «*капюшон*» тәрізді жасалған болуы керек. Кимешектің пошымы уақыт өте келе күрделеніп, пішімімен, әшекейленуімен айқындалатын түрлі аймаққа, руларға тән өзгешіліктері қалыптасты.

Кимешектің кеуде, иық, жонды жауып тұратын тұйық, ал адамның бет-әлпеті шығып тұратын жері «*ойық*» болады. Кимешекті басқа сәйкестендіре пішіп, тігеді. Оның иекті айнала маңдайды жауып тұратын екі жағын «*шықшыт*», алдыңғы, яғни, өңірге түсіп тұрған бөлігін «*жақ*», ал адамның белінен төмен, шашты жауып тұратын ұзын ұшы бар бөлігін «*құйрықша*» деп атайды.

Кимешектің адамның басы шығып тұрған ойық тұсының екі жағы, кеудеге келер тұсы «*қол кестемен*» кестеленіп әшекейленеді немесе *зер* жіптермен бастырылып, сырыла тігіледі. Ойықтың жиегін өңді жіппен «*шалыт*» тігеді. Мұны «*алқым шалу*» деп атайды. Алқым шалудан кейінгі жадағай тігісті «*су*» деп атайды. Судан кейін «*қиықшалал*» тігеді. Қиықшадан кейін су «*жүргізіп*», «*құман бау*» деп аталатын әшекей тігіспен тігеді. Құман баудан соң «*күрең кесте*» деп аталатын ою-өрнек салынып тігіледі. Күрең кестеден кейін «*сағат бау*» тігісі жүріледі. Кимешек атрибуциясын ашу, экспедиция материалдарын ғылыми өңдеу, сондай-ақ кимешек пішімінің ерекшелігін анықтау үшін фотофиксация жасағанда адамның басына киілген формасын алды, арты және қырынан, ал музей қорлары коллекциядағы кимешектер тек алдынан, бүктелмей жазып түсіріледі [13, с.99].

Кимешектің аймақтық ерекшеліктері. Қазақ әйелдерінің кимешек киюі және оның сыртынан шылауыш тартуы әр өңірде әртүрлі.

Сурет 1 - Орама кимешек киген келіншектер. Қызылқұм қазақтары. ҚР MOM қоры

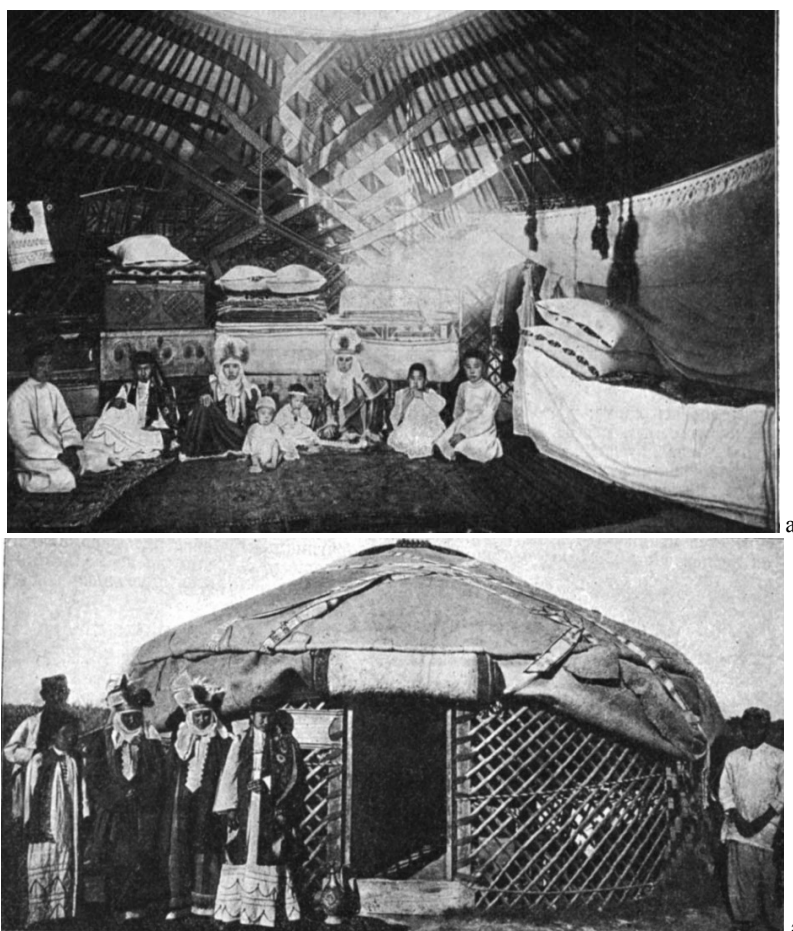
Кимешектің кең тараған, әрі көне түрі – *орама кимешек*. Ол үшін тұтас матаның төменгі бұрышы дөңгеленіп кесіледі де, жоғарғы бұрышы әйелдің бет-пішініне орай ойылып тасталады. Төбе жағына кейде тігіс түсуі де мүмкін. Қазақстанның көп жерінде бұл кимешек трапециялық,

төбесі шолақ үшбұрыш түрінде пішіліп, жоғарғы жағы бетке киілетіндей етіп ойылады. Кимешектің артқы ұшы ұзын келіп, кейде өкшеге жететін. Ұзындығы орташа болып, алдыңғы бұрышы қиылған төрткүл келетін де түрлері бар (Сурет 1-2).

Орама кимешек Солтүстік Қазақстанда, Ақмоланың батысында және Оңтүстік пен Сыр бойында кең таралған.

Сурет 2 - а) Орама кимешек. Н. Г. Хлудов. ҚР MOM қорынан КП (3655); ә) Орама кимешек. ҚРМOM. ФКП

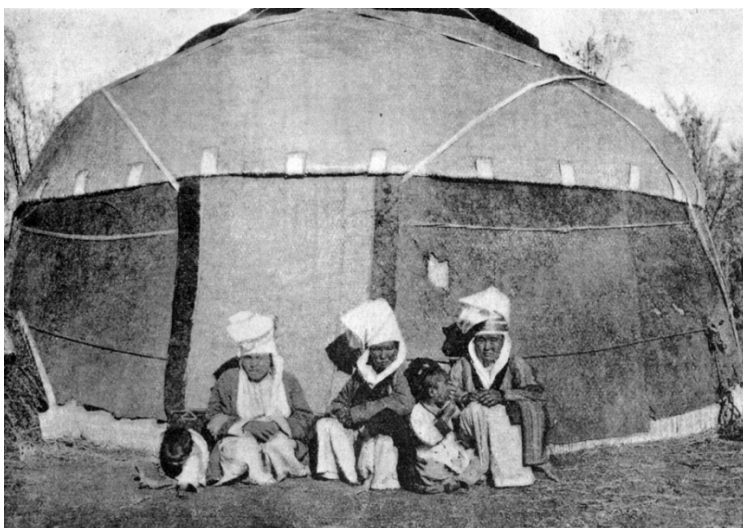

Сурет 3 - а-ә) Үкі қадалған кимешекті әйелдер. Сыр өңірі. Қазалы. XIX ғ-дың соңы

Кимешектің кең тараған тағы бір түрі – *бұрмелі кимешек*, оның өзінің екі түрлі формасы бар. Бір түрінің бет жағы шаршы келіп, төменгі ұзын ұшы омырауға түсіп, төбесі жинақтала келе түйіліп, кейде оның үстіне бөрікше киіледі. Екінші түрінде матаны ұзыннан екіге бүктеп жартылай кесіп, оны қайта жалғай тігіп, тігісін арқасының тұсына келтіреді. Оның алдыңғы жағы тура бұрышталып пішілген; төменгі ұзын жағы кеудеге түсіп, ал жоғары жағы бүктеліп, бетті екі жағынан қоршап тұру үшін басқа байлап бекітіліп қоятын болған, кейде арқа бөлігінің жоғарғы бұрышына төбешік бас киім бекітіп тігілген. Бұрмелі кимешектің ең кең таралған жері – Сыр өңірі [3; 15, с.216-225].

Сыр өңірінде ертеде кимешекке *үкі қадау* дәстүрі кездескен. Қыздар үкіні бас киімнің (тақия, бөрік, сәукеле) бір шоқ етіп қадаса, Сыр әйелдері кимешектің маңдайына екі шоқ үкі қадаған. Үкі түбі зер таспамен бастырылған. Отбасылық татулыққа меңзелген бұл ырым немесе кимешекке үкі қадау дәстүрі кейін келе жойылып кеткен. Ұсынылып отырған 2-3 суреттердегі мәлімет үкілі кимешектің XX ғасырдың басында қолданыста әлі болғанын көрсетеді [АЭМ; 10; Сурет 3].

Кимешектің омырауына емес, төбе бөлігіне айнала *зер бастыру* осы өңірде және қазақ жерінің батысында жиі кездесті (Сурет 4).

а б

б в

Сурет 4 - а-д) Зер таспалы кимешекті әйелдер, а-ғ - [10-11]; д - ҚРММ қоры (ФКП22)

Кимешектің тағы бір түрін ұзындығы енінен екі есе ұзын матаның ұзын жағына екі шетінен бүктеп екі жағынан тігетін болған. Екі қабат матадан тұратын шаршының бір жағы кимешектің алдыңғы бөлігі, екінші ұшы артқы жағына түскен. Оның тігілмеген төменгі бөлігін кесіп, жарты шеңберлік түрге келтірген, ал жоғарғы бөлігінен бетке орын ашқан. Төбеге келетін бұрышты аздап кесіп соған қайтадан тігіп бекіткен құраған. Кимешек төбесінен, жоғарғы бөлігінен «күндік» қызметін атқаратын жаулық оралған. Күндік бөлігінің қызметі басты қыста суықтан қорғау, жазда ыстықты өткізбеу болып саналады. Бұл қыста суық, жазды аптап ыстықтан қорғаған. Кимешектің сыртынан тартатын жаулық *шылауыш*, *шаршы* деп аталған.

Солтүстік Батыс Қазақстанда (Орал және Торғай облыстары) төменгі жаулық үшбұрыштан бүктетіліп, шаршы матадан ғана тұрған. Оны басына тартып, шеттерін кеуде тұстан айқастырған, не желке жағына жіберген. Қазақстанның басқа аймақтарында төменгі баскиім ретінде бет шығатындай алды ашық, иық, кеудені бірдей жауып, арт жағы үшбұрыштанып арқаны жауып, төмен қарай құйрығы жіңішкеленіп кететін кимешек киген [2; 15].

Кимешектің қазақ рулары мен тайпаларының өзгеше болуына байланысты, әртүрлі үлгілері болады. Кимешектің Қазақстанда *бұрама жаулық*, *иекие* атаулары кездеседі [3; 15, с.216-225].

Кимешектің *екінші бір түрі* матаның тұтас кесегінен пішіліп, бір жақ қырынан келетін жағынан бас сұғатын орын қалдырылып, бір-ақ тігіспен тігілетін болған. Бұл Омбы, Атбасарда, Әулиеата өңірінің теріскейінде және оңтүстіктегі қоңыраттарда сақталған. Қоңырат кимешектерінің төбесі толық тігілмей, алдынан тік бұрышты мата тіккен, ол баскиімді үстінен жауып

тұратын бір ерекше деталі болған. Осы варианттың тағы бір түрі Сыр өңірі қазақтарында да кездеседі. Ұзындығы енінен екі есе ұзын матаның ұзын жағына екі шетінен бүктеп, екі жағынан тігетін болған. Екі қабат матадан тұратын шаршының бір жағы кимешектің алдыңғы бөлігі, екінші ұшы артқы жағына түскен. Оның тігілмеген төменгі бөлігін кесіп, жарты шеңберлік түрге келтірген, ал жоғарғы бөлігінен бетке орын ашқан. Төбеге келетін бұрышты аздап кесіп, соған қайтадан тігіп бекіткен, кішкентай жамау – *төбені* құраған.

Солтүстік және Орталық Қазақстанда кимешектердің алдыңғы жағы трапеция немесе үшкірленіп пішіліп, жоғарғы бөлігінде бетке орын қалдырылған; арқа жағы дұрыс ромба түрінде келеді де, құйрығы тізеге тіпті өкшеге дейін түсетін болған.

Матаны үнемдеу үшін, әдетте, кимешектің негізгі бөлігін пішуден қалған екі үшбұрышты кесекті төменгі, үшкірбұрышты «құйрықты» пішуге пайдаланған. Бұл пошымға сол жақта тараған кеуде мен арқаның екі бірдей ұзынша бөліктерін біріктіріп тігетін вариант жақын.

Әр тайпа мен рудың кимешектерінің пішімінде, түрінде және сырт көрінісінде өзіне тән ерекшеліктері болған. Найман руының қызай елінің кимешектері жағына және кеудесіне жарқыраған күрделі кесте тігетіндіктерімен даңқы шыққан, оларға әшекейлер қадалмаған, тек реті келсе күміс құймалар таққан. Ал, Солтүстік және Орталық Қазақстан өңірлерінде кестеге онша көп мән берілмеген, бірақ моншақ, маржан, күмістен, түрлі тастардан жасалған тағымдар қадаған. Оңтүстік Қазақстан мен Маңғыстауда кестелеумен қатар, түстері ашық маталармен, тоқыма ызбалармен шеттіктеген. Жиын-тойларға киіп баратын Кимешектердің тігісін бойлай күміс тағымдар қадап, кеудесі мен жауырын бөліктерінің төменгі жақтарына шашақтар тіккен.

Жас әйелдер жаулығына қатты қаркасты қолданудың іздері бұрынғы Ақмола облысындағы қазақтарда да байқалады, бірақ олардың пошымы басқаша, қарапайымдау болған: бастарына матаны жиырып бүктеп, алдына қағаз салатын болған «*тік тұру үшін*» цилиндрге ұқсас негіз жасаған, оған матаны ораған кезде алды жағы тік бүктеліп, күрделі түйінді жақтаудың шеттері салбырап тұратын болған. Жаулықты түйрегіш көмегімен мықтылап бекітіп киген. Сондықтан ол шешкен кезде бөрік сияқты бастапқы тұтастығын сақтады.

XIX ғ.-дың аяғында ешқандай қаркастыз жаулықтар кию басым түсіп жатады, оларды киген сайын көлденең қатармен орап отырған. Ең қарапайым түрі Шығыс Қазақстанда, Лепсі уезінде, квадрат матаны екіге бүктеп, қиғаштап қайырған соң басты айналдыра бір орап, арт жағынан қобыратып түйген, түйін көбінесе орамал астына таңылған, орамалдың төменгі бос бұрышы арқаға түсіп тұрған. Мата кесігінің көлемі онша үлкен болмаған. Бұндай пошымға жоғарыда айтылған матадан пішілген ұштары ұзындау үшбұрыш пайдаланған. Шығыс Қазақстандағы кимешектердің құйрық бөлігі қысқалау, алдыңғы жағы жоғарғы бұрыштары қиғаш келген төртбұрыш секілді болған, оның екі жағына квадратқа жақын түрдегі жақтаулар бекітіліп тігілген.

Оңтүстік Қазақстанда басқа пошым жиірек шаршы матаны тұтас бүктеп, басты екі айналдыра орап, екінші орамда алдыңғы жақта қиғаш қиыстырып әкеткен. Желке жаққа апарып шеттерін байлаған, олар арқаны жауып, кейде белге дейін түсетін болған. Жас келіншектер шеттерін шашақпен тігетін болған. Кейде арқа жаққа бір ұшын ғана жіберіп, екіншісін орам арқылы өткізгенде, ол сол жақ құлақтың артында салпаңдап тұратын болған [3; 15, с.216-225].

Көп тараған пошым түрі «*мұнара тектес*» болған. Ол үшін бүкіл мата біртіндеп басқа оралып, ұштары орам арасына кіргізіледі немесе желке жақтан түйіледі. Бұндай пошымды жаулықтарды Жетісудан, Әулиеата уезінен, Сырдария және Орталық Қазақстаннан кездестіреміз. Батыс Қазақстанның өңіріндегі қартаң әйелдер жаулығының пошымы да тура осындай болған. Маңғыстау және Торғай облысының батыс өңірінде тағы бір өзі астыңғы, үстіңгі әйелдер баскиімін алмастыратын пошым болған. Мата тура солай бір бүктеліп, оның бір ұшымен басты жоғары, төмен және керісінше орап, екінші ұшымен жоғары жақтан көлденең қатармен таңып отырған. Оны тек жасы ұлғайған әйелдер киген.

Қазақстанның шығыс өңірінде кимешек қысқа болып, алдыңғы бұрышы қиылған төрткүл келеді. Бұл кимешектер құрама матадан жасалып, құлақ жағына шаршы қиықтар тігіледі.

Жетісу келіншектерінің кимешектерінің үлгілері де аса мол, байлау үлгілері де ерекше көз тартады. Бұл өңір кимешектері әшекейсіз болмайды. Жақтағы жалпақ кестелерге қосымша күміс, электра (алтын мен күміс құймасы), лағыл, ақық, шырымтал (слюда), меруерт секілді металл және қымбат бағалы тастар қолданылған [6, 93-98 бб.].

Сурет 5 - а) Жетісу өңірі кимешегі. ОМЭЭ материалдарынан; ә) Жетісу өңірі кимешегінен фрагмент. ҚРМОН қорынан (25448/54)

Кимешекті қолданатын қырғыз халқында күндігі үлкен, биік келеді, ал түрікмен халқы басқа оралған ішкі жаулықтың сыртынан үлкен жаулықты бос тастайды [13, с.101].

Жас ерекшелік айырмашылығы. Кимешекті 25-45 жас аралығынан бастап киген, сондықтан оны жас ерекшелігіне сәйкес әшекейлейді [12, с.115; 14, с.635]. Күміспен, тана моншақтармен шеттіктелген ең сәнділері жас келіншектерде болған. Жас әйелдердікі қызыл, жасылмен әшекейленеді, бет жақтауы кеңдеу болады. Екі жақтаудың сәніне көп көңіл бөлінсе, «құйрық» шеттеріне шашақ бекітіп тіккен, төбесіне «төбелдірік» деп аталатын арнайы дайындалған жеке әшекей таққан. Кең тараған әшекей түрі кестелеп тігу, оған қосымша моншақ, маржан, күміс әшекей тағылған. Бұларды ХХ ғ.-дан бастап күміс теңгелер мен «сөлкебайлар» толықтырған [7, 1-20, 27 бб.]. Кимешектің жібек матадан пішіліп, шашақты зермен жиектелген, жібек кестемен өрнектелген сәнді үлгісі 1866-1867 жылдары Париждегі дүниежүзілік көрмеге шығарылған [12, с.116].

Балалары ержеткен, орта жастағы әйелдер түрлі-түсті жіптерден жұқалап жүргізілген тігіс пен кестені қанағат тұтқан. Жасы егделенген әйелдердің кимешегінің әшекейі аздау, ою-кестесі жеңіл болады, сары, ақ, қоңыр жіппен сырылады, бет жақтауы тарлау келеді. Кестеге бояуы сұйықтау жіптерді пайдаланады [9; АЭМ].

Кимешек кигізу салты. Кимешек киюге келіншек өзі де дайындық жасайды. Енесінің, абысын-ажынының көмегімен кимешек пішіп, әшекей кестелерін өзі тігеді. Өрнегін өз қалауынша таңдайды. Жас келін перзентті болып, ол қырқынан шыққанда енесі: «сен енді санатқа қосылдың, енді ана болдың. Енді осы үйге толық мүшесің», – деп келінінің маңдайынан сүйіп, батасын білдіреді. Кимешекті кигізген адам келіннің енесінен сый алады. Арттағы әке-шешелері бұл баскиімді қыздары тез балалы болсын деп сандыққа әдейі ырыммен салады. Бұл киімнің киелі болуы да осы ырымнан. Кимешек те, жаулық та ана болған әйелдің белгісі екендігін көрсетеді. Кимешектің ана мен баланың тазалығы үшін маңызы зор, көшпенділік өмірге өте бейім. Әйел денесінің жылы, кіршіксіз ұсталуы үшін де пайдасы көп.

Еуразия кеңістігінде көптеген елдерде, оның ішінде қазақ халқында, өте көнеден қалыптасқан дәстүр бойынша әйел адам шашын жауып жүретін болған. Бұл әрі жинақылықты, әрі тазалықты білдіреді. Жас келіннің орамал салып жүруінің тағы бір себебі – бір отаудың иесі екенін де аңғартатын нышаны. Кимешек бала емізгенде әйелдің кеудесін көлегейлеп, жат көзден қалқалауға мүмкіндік береді. Бұл келіншектің әдеп пен иба сақтаудағы беделін көтереді. Кимешек шаңтозаңнан қорғайды, желге қақтырмайды, күн өткізбейді. Екіқабат кезінде кимешек-шұлауышты енесі өз қолымен кигізеді. Қазақстанның солтүстік жағында мұны «жаулық салды» деп те айтады. Кимешек пен жаулық та ана болған әйелдің белгісі екендігін көрсетеді.

Дәстүрлі ортада апа-әжелер кимешекті ерекше қастерлеп, таза киюге тырысқан. Кір, лас киім киген адамның басынан бағы, берекесі қашады, өзін марту басады деп білген. Көп жасаған қарт ана кимешегін өзінің жанына жақын келініне көзімдей көр деп мұра ретінде қалдырған. Кейде

кимешекті әдейілеп сұрап алатындар да болған. *Күйеуі өлген әйелдің кимешегін теріс кигізіп, асын бергеннен кейін ғана оң кигізетін* салт бар. Мұндай әйелдер күйеуге тиетін болса, онда кимешегі кестеленеді [9; АЭМ].

Кимешектің музейлік сипаттамасы. ҚР MOM қорындағы (КПД 271) кимешектің алдыңғы жағы үш, артқы жағы бес бөліктен тұратын мақта матадан тігілген. Бас, иық, желке тұстарына астар салынған, ал құйрық бөлігі доғалданып және бір қабат матадан тігілген. Төбе бөлігі бөлек пішіліп, бүрмеленіп салынған. Кимешектің бет ойығы зооморфтық өрнектер негізінде зер жіппен жиектелген. Өңіріне де үшбұрыш пішінінде зооморфтық өрнек зер жіппен кестеленген. Етегі айнала бүгіліп, сырылып тігілген.

Сурет 6 - а) Кимешек. ҚР MOM қорынан (КПД 271); ә) Кимешек. ҚР MOM қорынан (КП 18083)

ҚР MOM қорындағы (КП 18083) кимешегі мақта матадан тігілген. Басты жауып тұратын *күләпарасы* мен өңірі тұтас қос қабатталып пішілген, артқы бөлігі жалаң қабат матадан төрт бөлек етіп тігілген. Мандайы және төбесін ала желке тұсына дейін үшкіл салынған. Кимешектің артқы «*құйрықша*» бөлігі дөңгеленіп, ал бет ойығы үшбұрыш пішінде. Кимешектің шықшыты мен алқым тұсына көгеріс өрнегі зерлі жіппен түсіріліп, оқамен бастырып жиектелген. Етегінің жиегі бүріліп, қызыл жіппен сырылған. Кимешектің осы тектес үлгілері керей, найман руларына тән.

ҚРМOM қорындағы (КП 14220) К.-нің өңірі мен басты жауып тұратын бөлігі екі қабатталып тұтас пішілген, төбесі бөлек пішіліп, қондырылған. К.-тің артқы бөлігі төрт бөлек етіп пішіліп, жалаң қабат матадан тігілген. Бет ойығы трапеция пішінді, жиегіне қызыл зермен көгеріс өрнегі түсірілген, алқым тұсына бүрме салынған. Мандай, шықшыт бөлігіне ұсақ шытыралар қондырған. Өңіржиегі қосарланған кереге тігіс пен сағатбау түрінде сырыла жиектелген. Барлық тігістер қызыл жіппен түсірілген [4; 6, 93-98 бб.]

Сурет 7 - а) Кимешек. ҚР MOM қорынан (КП 14220); ә) Кимешек. ҚР MOM қорынан (25448/54)

ҚР МОМ қорындағы (КП 25448/54) Кимешегінің алдыңғы өңірі мен күләпарасы тұтас екіқабатталып, ал артқы бөлігі жалаң қабатталып, мақта матадан пішілген. Төбесі бүрмелі, оның үстіне жеке пішіліп алынған *төбелдірік* қондырылған. Ұсақ шытыралармен, маржан моншақтармен безендіріліп әсемделген. Бет ойығы трапеция тәрізді пішіліп, жан-жағы түрлі жіптермен көгеріс өрнегі кестеленіп, шытыралар қондырылып, кереге тігіс жүргізілген. Өңіріне су өрнегі, кереге мен сағатбау тігістері сырылған. Барлық тігістері қызыл жіппен сырылған. Кимешектің өңірі 90x75x7x75 см, төбесі 7 см; арқа жағының ұз. 147 см; бет ойығы 6x16x17x16 см. [4; 6, 93-98 бб.]

Қорытынды. Кимешек – дәстүрлі ортадағы келіншектің балалы болған күннен бастап киетін, көне замандардан қалыптасқан, сакральдық мағынаға толы, аймақтық ерекшеліктері бар қазақ әйелдерінің ақ матадан тігілетін, пішілетін бас киімі. Төбеден иықты қоса белге дейін түгел жауып тұратын тұтастығымен ерекшеленетін бас киім түрі. Кимешектің пішілуі, әшекейленуі, баста киілу, оралуына қарай аймақтық ерекшеліктері ажыратылады. Алайда, кимешек қай өңірде болмасын, әйелдің жас мөлшеріне, әлеуметтік орнына орай тағылған. Кимешек әдетте ақ матадан немесе ақ жібектен молдау пішілген. Тек ақ матадан тігілуіне орай «*ақ кимешек*» теңеуі қалыптасқан. «*Ақ кимешек басымда, адалдықтың белгісі...*», - деген халық сөзі осының айғағы.

Кимешектің басқа бас киімдерден ерекшелігі адамның басымен бірге, иығын, кеудесі мен жаурынын жауып тұрады. Кимешек тек баскиім ғана емес, одан әйел адамның шырайын, жас мөлшерін, тұрмыс-жайын, тіпті жүріс- тұрысына дейін анық ажыратып алуға болады. Мұндай киімді бас киім басқа халықтарда кездесе бермейді. Кимешектің қазақтардан басқа қырғыздарда, қарақалпақтарда және Қытай халық республикасының батысында мекен ететін салорларда кездесетіні климаттық, дәстүрлік ұқсастықпен және халықтардың этномәдени байланыстылығымен түсіндіріледі.

Мақала "ҚР Мемлекеттік Орталық Музейінің «Қазақтың дәстүрлі қолөнерінің тарихи-этнографиялық деректілігі. Монография-каталог» атты ғылыми-зерттеу жобасы аясында орындалды.

ӘДЕБИЕТ

АЭМ – авторлардың эксмедиялық материалдарынан.

[1] Востров В.В. Некоторые вопросы этнографии казахов Кызыл-Ординской области // Материалы и исследования по этнографии казахского народа. Том 18. ТИИАНКазССР. Алма-Ата: Издательство АН КазССР, 1963. С. 30-50.

[2] Добросмыслов А.И. Скотоводство в Тургайской области. Оренбург: Типография П.Н.Жарикова, 1895. 360 с.

[3] Захарова И.В., Ходжаева Р.Д. Казахская национальная одежда: XIX – начала XX в. Алма-Ата: Наука, 1964. 177 с.

[4] ҚРМОМ-ның этнографиялық коллекциясы. 1-том. Қазақтың дәстүрлі киім кешегі. Алматы: Өнер, 2009. 343 б.

[5] Қазақтар. Халықтың бет бейнесі. Алматы. 2015. 160 б.

[6] Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 3-том. Алматы: РПК «Слон», 2012. 736 б.

[7] Қазақтың ұлттық киімдері. Алма-Ата: Жалын. 1976. 112 с.

[8] Какабаев Б.С. Выставка традиционных головных уборов из коллекции Центрального Государственного музея РК. World discovery. Алматы, 2003. №2. С.120.

[9] Кәмәләшұлы Б. Қазақтың байырғы киім-кешегіне қатысты салт-дәстүрлері. Алматы: Өнер, 2006.

[10] Лавров М.В. Туркестан. География и история края. 2-е издание. Москва-Петроград: Т-ва В.В.Думнов, Бр. Салаевых, 1916. 203 с.+ илл.+карта.

[11] МКЗ. Сыр-Дарьинская область. Перовский уезд. Главное управление землеустройства и земледелия Переселенческого управления. Ташкент: Типо-литография В.М.Ильина, 1912. 190 с + приложение 32 с.+ табл. 127 с. + 45 с. + карта 3 лист. (394 с).

[12] Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Т.1. Алма-Ата: Өнер, 1986. 252 с.

[13] Махова Е.И., Русякина С.П. Программа сбора материала по одежде народов Средней Азии и Казахстана для историко-этнографического атласа. В книге: Материалы к историко-этнографическому атласу Средней Азии и Казахстана. Москва-Ленинград. Издательство АНСССР. 1961.

[14] Народы Восточной Азии. Москва-Ленинград, Наука, 1963.

[15] Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана. Москва, Наука. 1989. 255 с.

[16] Түркістан альбомы. Этнографиялық бөлім. 6-том. Ә.Науай атындағы Өзбекстан Ұлттық кітапханасының сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалар қоры. Түпнұсқа.

REFERENCES

[1] Vostrov V.V. Nekotorye voprosy jetnografii kazahov Kzyl-Ordinskoi oblasti. Materialy i issledovaniya po jetnografii kazahskogo naroda. Tom 18. TIANKazSSR. Alma-Ata: Izdatel'stvo AN KazSSR, 1963. S. 30-50. (in russ)

- [2] Dobrosmyslov A.I. Skotovodstvo v Turgajskoj oblasti. Orenburg: Tipografija P.N.Zharikova, **1895**. 360 s. (in russ)
- [3] Zaharova I.V., Hodzhaeva R.D. Kazahskaya nacional'naya odezhda: XIX – nachala XX v. Alma-Ata: Nauka, **1964**. 177 s. (in russ)
- [4] KRMOM-nyn etnografiyalyk kollekciasy. 1-tom. Qazaqtyn dastyrly kiim keshegi. Almaty: Oner, **2009**. 343 b. (in kaz)
- [5] Qazaqtar. Halyqtyn bet beinesi. Almaty. **2015**. 160 b. (in kaz)
- [6] Qazaqtyn jetnografiyalyk kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dastyrly zhyesi. Jenciklopediya. 3-tom. Almaty: RPK «Slon», **2012**. 736 b. (in kaz)
- [7] Kakabaev B.S. Vistavka tradicionnyh golovnyh uborov iz kollekcii Central'nogo Gosudarstvennogo muzeja RK. World discovery. Almaty, **2003**. №2. S.120. (in russ)
- [8] Qazaqtyn ulttyq kiimderi. Alma-Ata: Zhalyn. 1976. 112 s. (in kaz)
- [9] Kamalashuly B. Qazaqtyn baiyrgy kiim-kesheginе katysty salt-dastyrleri. Almaty: Oner, **2006**. (in kaz)
- [10] Lavrov M.V. Turkestan. Geografiya i istoriya kraja. 2-e izdanie. M.-Petrograd: T-va V.V.Dumnov, Br. Salaevyih, **1916**. 203 s. +karta. (in russ)
- [11] MKZ. Syr-Dar'inskaya oblast'. Perovskii uezd. Glavnoe upravlenie zemleustroistva i zemledeliya Pereselencheskogo upravlenija. Tashkent: Tipo-litografiya V.M.Ill'ina, **1912**. -190 s + prilozhenie 32 s.+ tabl. 127 s. + 45 s. + karta 3 list. (394 s). (in russ)
- [12] Margulan A.H. Kazahskoe narodnoe prikladnoe iskusstvo. T.1. Alma-Ata: Oner, **1986**. (in russ)
- [13] Mahova E.I., Rusjaikina S.P. Programma sbora materiala po odezhde narodov Srednei Azii i Kazahstana dliya istoriko-etnograficheskogo atlasa. V knige: Materialy k istoriko-jetnograficheskomu atlasu Srednei Azii i Kazahstana. Moskva-Leningrad. Izdate'l'stvo ANSSSR. **1961**. (in russ)
- [14] Narody Vostochnoi Azii. Moskva-Leningrad, Nauka, 1963. (in russ)
- [15] Tradicionnaya odezhda narodov Srednei Azii i Kazahstana. Moskva, Nauka. **1989**. 255 s. (in russ)
- [16] Turkistan al'bomy. Jetnografiyalyk bolim. 6-tom. A.Nauai atyndagy Ozbekstan Ul'ttyk kitaphanasynyn sirek kezdesetin kitaptar men kolzhazbalar qory. Tupnyska. (in russ)

Р.Шойбеков¹, Т. Картаева

Центральный Государственный Музей РК;
КазНУ им. аль-Фараби. Казахстан, г.Алматы

АТРИБУЦИЯ КИМЕШЕКА

Аннотация. Кимешек – казахский женский головной убор, сформированный в кочевой среде, которые отвечают экологическим требованиям. Формированию кимешека влияло, в первую очередь условия окружающей среды, а во-вторых, традиции кочевого общества, которые связаны морально-этическими нормами касающихся женщин. Кимешек является уникальным типом головного убора, защищающиеся от воздействия жаркого лето, от холода суровой зимы, от пыли вызванной сильным ветром. Особенности и уникальности кимешека, заключается в том, что оно закрывает поверхность человеческого тела, от туловища до головы, при этом форма лица остается открытой. В статье рассматривается покрой, шитье, региональные особенности и значение потребности по возрастным категориям. Источниками данной проблемы служат материалы из фондов музея и данные из исторических фотодокументов.

Ключевые слова. Казахская женщина, головной убор, кимешек, ткань, тесма, украшение.

МАЗМҰНЫ

<i>Генбач А.А., Джаманкулова Н.О.</i> Жоғарғы үдемелі капиллярлық-кеуектік жылуалмастырғышты зерттеу және есептеу.....	5
<i>Ламбекова А.Н.</i> Ішкі аудит тиімділігі: ауқымды мәліметтерді талдау.....	11
<i>Мынбаева Д.Е., Нурғалиева А.М.</i> Екінші деңгейдегі банктердің басқару есебінде трансферттік бағалау белгілеудің қалыптасуы.....	15
<i>Сунакбаева Д.К.</i> Болашақ эколог мамандарды кәсіби даярлауда мобильді технологияларды пайдалану.....	19

Химия

<i>Стацюк В.Н., Айт С., Журинов М. Ж., Фогель Л.А., Абрашов А. А.</i> Гетероциклді аминдердің сынаптағы адсорбциялық сипаттамалары мен темірдегі ингибиторлық қабілеті арасындағы өзара байланыс.....	23
<i>Ермагамбет Б.Т., Қазанқарова М.Қ., Нурғалиев Н.У., Касенова Ж.М., Сайранбек А., Абылғазина Л.Д.</i> «Кендірлік» кенішінен алынған тақтатаас негізінде кеуекті-көміртекті материалдарды алу.....	30
<i>Шамбилова Г. Қ., Абдықадыров Б. К., Ажғалиев М. Н., Аманов Н.К.</i> Целлюлоза мен синтетикалық полимерлердің N-метилморфолин-N-оксидіндегі аралас ерітінділерінің фазалық ауысулары мен реологиялық қасиеттері.....	38

Техникалық ғылымдар

<i>Жәрменов Ә.А., Шалғымбаев С.Т., Ниязов А.А., Ли Э.М., Болотова Л.С., Агибаева Д.Н., Тюгай О.М., Шегай О.Г.</i> «Қажықонған» кенішінің тотықтырылған мыс кендерін қайта өңдеу құрамдастырылған флотациялық-гидрометаллургиялық технологиясын әзірлеу.....	46
---	----

Ақпараттық технологиялар

<i>Абдрахманов А.Е.</i> Криптографиялық қорғау бұзушылар моделдер және ҚР СТ 1073-2007 стандарты.....	62
---	----

Медицина

<i>Филиппова А.А., Рахимов Қ.Д., Абуова Ж.Б.</i> Ауруханада антибиотиктерді тиімді пайдалану қағидалары.....	72
<i>Сапаров Қ.А., Әсіл Ж.С.</i> Әр түрлі дозадағы темекі түтінінің әсеріне өкпенің құрылымдық-функциональдік өзгерістерін зерттеу.....	77

Биология

<i>Аширбеков Е.Е., Ботбаев Д.М., Белкожаев А.М., Абайлдаев А.О., Неупокоева А.С., Мухатаев Ж.Е., Алжанұлы Б., Шарафутдинова Д.А., Мукушкина Д.Д., Рахымғожин М.Б., Хансеитова А.К., Лимборская С.А., Айтхожина Н.А.</i> Оңтүстік-қазақстан, жамбыл және алматы облысы қазақтарының Y-хромосома гаплотоптарының таралуы.....	85
<i>Мустафин К.Г., Ахметсадыков Н.Н., Нармуратова Ж.Б., Жақипбекова А.С.</i> <i>Ganoderma Lucidum</i> және <i>Trametes Versicolor</i> саңырауқұлақтары биомассасының биологиялық белсенділігін зерттеу.....	96
<i>Мухтубаева С.К., Нелина Н.В., Ситпаева Г.Т., Құдабаева Г.М., Веселова П.В., Билибаева Б.К., Жумадилова А.</i> Солтүстік Тянь-Шанның (Күнгей және Қырғыз Алатауы) сирек, эндемді, реликті және жойылып бара жатқан өсімдік түрлері	103
<i>Лаханова К.М., Кедельбаев Б.Ш.</i> Сыра үгіндісі гидролитикалық гидролиз және гидрлеу арқылы ксилит алу процесін зерттеу.....	111

Аграрлық ғылым

<i>Айдарханова Г.С., Тілеуберді А.Н.</i> Ағаш емес орман ресурстарының қолдану мәселелері мен келешегі.....	117
---	-----

Қоғамдық ғылымдар

<i>Азатбек Т., Тлесова Э., Бочарова А.</i> Беларусь республикасының экономикасындағы шетелдік инвестициялардың рөлін бағалау.....	128
<i>Асаинов А.Ж., Сәкенов Н.А., Сарыбаева И.Е.</i> Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігі заманауи шарттары.....	138
<i>Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө.</i> Құқықтың эволюциялық даму кезеңдері туралы.....	142
<i>Бекенова Л.М.</i> Алматыдағы инновациялық дамуды стратегиялық басқару.....	147
<i>Буткенова А. Қ.</i> (Мысалы Қазақмыс корпорациясы ЖШС) адам капиталын басқарудың өнеркәсіптік кәсіпорындар зерттеу саясаты.....	154
<i>Калиева Г.Т.</i> Агроөнеркәсіптердің инновациялық даму бағалау әдістері.....	158
<i>Құлбекова А.Ж.</i> Кәсіпкерлік мәні және бағалау, кәсіпкерлік тәуекелді қабылдау кезінде инвестициялық жобасының мұнай-газ саласы.....	165
<i>Молдашева А. К.</i> Атырау облысы бойынша шағын және орта бизнестің даму ерекшеліктері.....	176
<i>Насимов М. Ө.</i> Бәсекелік қабілет ұғымының негізгі белгілері мен ерекшеліктері.....	182

<i>Нурлихина Г.Б., Кольбаев М.К., Маткаримова Л.К.</i> Қазақстандағы шағын кәсіпкерліктің инновациялық инфрақұрылымының қазіргі жағдайы.....	190
<i>Хуаныш Л.</i> Заманауи шарттардағы қр кәсіпорындарында ішкі бақылау.....	205
<i>Серикова М.А.</i> Қазақстан республикасындағы салық аудитінің даму жағдайы мен перспективалары.....	211
<i>Темирова А.Б., Амирова Г., Юсупова С.А. Баймунинова Н.Х.</i> Халықаралық интеграция жағдайында ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру.....	218
<i>Уахитжанова А.М.</i> Экономика аграрлық секторының бәсекеге қабілеттілігінің кепілі ретіндегі Қазақстан агроөнеркәсіптік кешені дамуын қаржыландыру	226
<i>Жанбырбаева С.М., Зурбаева А.Б.</i> Фасилити менеджмент кәсіпорын инфрақұрылымын басқарудың заманауи бағыты ретінде.....	236
<i>Саткалиева Т.С.</i> Қазақстандағы еңбекақы төлеу және қызметкерлерді ынталандыру жүйесі.....	245
<i>Ниеталина Г.К.</i> Қазақстандағы агроөнеркәсіп кешенінің бүгінгі жағдайы.....	252
<i>Әбжет Б.С., Шайхыстамова М.Б.</i> Түркі халықтарында қисса жанрының дамуы және оның архаикалық эпос жанрына тигізген әсері.....	260
<i>Шойбеков Р., Картаева Т.</i> Кимешек атрибуциясы.....	267
<i>Сабирова Р.К., Джумаева А.К., Тепова Г.Б., Масалимова А.К.</i> Қазақстан мен Қытай темір жол саласын дамытудың өзекті мәселелері.....	277

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Генбач А.А., Джаманкулова Н.О.</i> Исследование и расчет высокофорсированного капиллярно-пористого теплообменника.....	5
<i>Ламбекова А.Н.</i> Эффективность внутреннего аудита: анализ большими данными.....	11
<i>Мынбаева Д.Е., Нурғалиева А.М.</i> Формирование трансфертного ценообразования в системе управленческого учета в банках второго уровня.....	15
<i>Сунакбаева Д.К.</i> Использование мобильных технологий в формировании профессиональной компетенции будущих экологов.....	19

Химия

<i>Стацюк В.Н., Айт С., Журинов М. Ж., Фогель Л.А., Абрашов А. А.</i> Взаимосвязь между адсорбционными характеристиками гетероциклических аминов на ртути и их ингибирующей способностью на железе.....	23
<i>Ермагамбет Б.Т., Казанкапова М.К., Нурғалиев Н.У., Касенова Ж.М., Сайранбек А., Абылгазина Л.Д.</i> Получение пористо-углеродных материалов на основе сланца месторождения «Кендырлык».....	30
<i>Шамбилова Г. К., Абдыкадыров Б. К., Ажғалиев М. Н., Аманов Н.К.</i> Фазовые переходы и реологические свойства смешанных растворов целлюлозы и синтетических полимеров в N-метилморфолин-N-оксиде.....	38

Технические науки

<i>Жарменов А.А., Шалғымбаев С.Т., Ниязов А.А., Ли Э.М., Болотова Л.С., Агибаева Д.Н., Тюгай О.М., Шегай О.Г.</i> Разработка комбинированной флотационно - гидрометаллургической технологии переработки окисленной медной руды месторождения «Хаджиконган».....	46
---	----

Информационные технологии

<i>Абдрахманов А.Е.</i> Модели нарушителей криптографической защиты и стандарт СТ РК 1073-2007.....	62
---	----

Медицина

<i>Филиппова А.А., Рахимов К.Д., Абуова Ж.Б.</i> Принципы рационального применения антибиотиков в стационаре.....	72
<i>Сапаров К.А., Асил Ж.С.</i> Структурно-функциональное исследование легких на воздействия различных доз сигаретного дыма.....	77

Биология

<i>Аширбеков Е.Е., Ботбаев Д.М., Белкожаев А.М., Абайлдаев А.О., Неупокоева А.С., Мухатаев Ж.Е., Алжанулы Б., Шарафутдинова Д.А., Мукушкина Д.Д., Рахымгожин М.Б., Хансеитова А.К., Лимборская С.А., Айтхожина Н.А.</i> Распределение гаплогрупп Y-хромосомы казахов южно-казахстанской, Жамбылской и Алматинской областей.....	85
<i>Мустафин К.Г., Ахметсадыков Н.Н., Нармуратова Ж.Б., Жакипбекова А.С.</i> Изучение биологической активности биомассы грибов <i>Ganoderma Lucidum</i> и <i>Trametes Versicolor</i>	96
<i>Мухтубаева С.К., Нелина Н.В., Ситпаева Г.Т., Кудабоева Г.М., Веселова П.В., Билибаева Б.К., Жумадилова А.</i> Редкие, эндемичные, реликтовые и исчезающие виды растений северного Тянь-Шаня (Кунгей и Киргизский Алатау)..	103
<i>Лаханова К.М., Кедельбаев Б.Ш.</i> Гидролитическое гидрирование целлюлозы гуза-паи с целью получения сорбита.....	111

Аграрные науки

<i>Айдарханова Г.С., Тілеуберді А.Н.</i> Проблемы и перспективы развития использования недревесных лесных ресурсов.....	117
---	-----

Общественные науки

<i>Азатбек Т.А., Тлесова Э.Б., Бочарова А.</i> Оценка роли иностранных инвестиций в экономике республики Беларусь.....	128
<i>Асаинов А.Ж., Сакенов Н.А., Сарыбаева И.Е.</i> Состояния экономической безопасности Казахстана в современных условиях.....	138
<i>Аюпова З.К., Кусаинов Д.У.</i> Об этапах эволюционного развития права.....	142
<i>Бекенова Л.М.</i> Стратегическое управление инновационным развитием Алматы.....	147
<i>Буткенова А.К.</i> Исследование политики промышленных предприятий в области управления человеческим капиталом (на примере ТОО корпорация Казахмыс)	154
<i>Калиева Г.Т.</i> Методы оценки инновационного развития предприятий агропромышленного комплекса	158
<i>Кудубекова А.Ж.</i> Оценка предпринимательских рисков при принятии инвестиционного проекта в нефтегазовой отрасли.....	165

<i>Молдашева А.К.</i> Особенности развития малого и среднего бизнеса по Атырауской области.....	176
<i>Насимов М. О.</i> Основные признаки и особенности понятия конкурентоспособность	182
<i>Нурлихина Г.Б., Кольбаев М.К., Маткаримова Л.К.</i> Современное состояние инновационной инфраструктуры малого предпринимательства в Казахстане.....	190
<i>Хуаныш Л.</i> Внутренний контроль на предприятиях РК в современных условиях.....	205
<i>Серикова М.А.</i> Состояние и перспективы развития налогового аудита в республике Казахстан.....	211
<i>Темирова А.Б., Амирова Г., Юсупова С.А., Баймуминова Н.Х.</i> Повышение конкурентоспособности национальной экономики в условиях международной интеграции.....	218
<i>Уахитжанова А.М.</i> Финансирование развития агропромышленного комплекса Казахстана, как залог конкурентоспособности аграрного сектора экономики.....	226
<i>Жанбырбаева С.М., Зурбаева А.Б.</i> Фасилити менеджмент как современное направление управления объектами инфраструктуры предприятия.....	236
<i>Саткалиева Т.С.</i> Система оплаты труда и стимулирования персонала в Казахстане.....	246
<i>Ниеталина Г.К.</i> Современное состояние АПК в Казахстане.....	252
<i>Абжет Б.С., Шайхыстамова М.Б.</i> Развитие жанра саги в тюркском народе и его влияние на жанр архаического эпоса	260
<i>Шойбеков Р., Картаева Т.</i> Атрибуция кимешека.....	267
<i>Сабирова Р.К., Джумаева А.К., Тепова Г.Б., Масалимова А.К.</i> Современные проблемы развития железнодорожной отрасли Казахстана и Китая	277

CONTENT

<i>Genbach A.A., Jamankulova N.O.</i> Research and calculation of high-forced capillary-porous heat exchanger.....	5
<i>Lambekova A.N.</i> Efficiency of internal audit: large data analysis.....	11
<i>Mynbayeva D.Y., Nurgaliyeva A.M.</i> Formation of pricing in the system of management accounting of second-tier banks...	15
<i>Sunakbayeva D.K.</i> Application of mobile technologies in forming the professional competence of future ecologists.....	19
Chemistry	
<i>Stasyuk V.N., Ait S., Zhurinov M.Zh., Fogel L.A., Abrashov A. A.</i> The relationship between the adsorption characteristics of heterocyclic amines on mercury and their inhibitory ability on iron.....	23
<i>Ermagambet B.T., Kazankapova M.K., Nurgaliyev N.U., Kasenova Zh.M., Sayranbek A., Abylgazina L.D.</i> The production of porous-carbon materials from based on oil shale of the Kendyrlyk deposit.....	30
<i>Shambilova G. K., Abdykadyrov B. K., Azhgaliev M. N., Amanov N. K.</i> Phase transitions and rheological properties of mixed solutions of cellulose and synthetic polymers in N-methylmorpholine-N-oxide.....	38
Technical sciences	
<i>Zharmenov A.A., Shalgymbaev S.T., Niyazov A.A., Lee E.M., Bolotova L.S., Agibaeva D.N., Tugai O.M., Shegai O.G.</i> Development of a combined flotation-hydrometallurgical technology for the processing of oxidized copper ore at the Khadjikongan deposit.....	46
Information technology	
<i>Abdrakhmanov A.E.</i> Models of violators of cryptographic protection and standard ST RK 1073-2007.....	62
Medicine	
<i>Filippova A.A., Rakhimov K.D., Abuova Zh.B.</i> Principles of rational use of antibiotics in a hospital.....	72
<i>Saparov K.A., Asil Zh.A.</i> Structural and functional study of the lungs on the effects of various doses of cigarette smoke.....	77
Biology	
<i>Ashirbekov E.E., Botbaev D.M., Belkozhaev A.M., Abayldaev A.O., Neupokoeva A.S., Mukhataev J.E., Alzhanuly B., Sharafutdinova D.A., Mukushkina D.D., Rakhymgozhin M.B., Khanseitova A.K., Limborska S.A., Ayt Khozhina N.A.</i> Distribution of Y-chromosome haplogroups of the kazakh from the south Kazakhstan, Zhambyl and almaty regions.....	85
<i>Mustafin K.G., Akhmetsadykov N.N., Narmuratova Zh.B., Zhakipbekova A.S.</i> Biological activity of <i>Ganoderma Lucidum</i> and <i>Trametes Versicolor</i> biomass	96
<i>Mukhtubaeva S.K., Nelina N.V., Sitpayeva G.T., Kudabayeva G.M., Veselova P.V., Bilibayeva B.K., Jumadilova A.</i> Rare, endemic, relict and endangered plant species of the northern Tien Shan (Kungei, Kirgizskiy Alatau).....	103
<i>Lakhanova K.M., Kedelbaev B.Sh.</i> Hydrolytic hydrogenation of 291 cellulose guza-paya with the aim of obtaining sorbitol.....	111
Agricultural science	
<i>Aidarkhanova G. S., Tileuberdi A. N.</i> Problems and prospects of development of use of non-wood	117
Social Sciences	
<i>Azatbek T.A., Tlesova E.B., Bocharova A.</i> Evaluation of the role of foreign investment in the economy of the republic of Belarus.....	128
<i>Asainov A.Zh., Sakenov NA, A., Sarybaeva I.E.</i> Status of economic safety of Kazakhstan in modern conditions.....	138
<i>Ayupova Z.K., Kussainov D.U.</i> About the stages of evolutionary development of law.....	142
<i>Bekenova L.M.</i> Strategic management of innovational development in Almaty.....	147
<i>Butkenova A. K.</i> Investigation of politics of industrial enterprises in the field of management of human capital (on the example of LLP Kazakhmys corporation).....	154
<i>Kaliyeva G.T.</i> Methods of estimation of innovative development of agro industrial complex enterprises	158
<i>Kulubekova A.Zh.</i> Estimation of enterprise risks at acceptance of investment project in oil and gas industry.....	165
<i>Moldasheva A. K.</i> Features of development of small and medium business in Atyrau region.....	176
<i>Nassimov M. O.</i> Main signs and features of the concept competitiveness.....	182
<i>Nyurlikhina G.B., Kolbayev M.K., Matkarimova L.K.</i> Contemporary state of innovative infrastructure of small entrepreneurship in Kazakhstan.....	190
<i>Huanysheva L.</i> Internal control at rk enterprises in modern conditions.....	205
<i>Serikova M.A.</i> Condition and perspectives of the development of tax audit in the republic of Kazakhstan.....	211
<i>Temirova A.B., Amirova G., Yssupova S.A., Baimuminova N.H.</i> Improving the competitiveness of the National Economy in the conditions of International Integration.....	218

<i>Uakhitzhanova A.M.</i> Financing the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan, as a guarantee of competitiveness of the agrarian sector of the economy.....	226
<i>Zhanbyrbayeva S., Zurbayeva A.</i> Facilities management as modern direction of enterprise's infrastructure management.....	236
<i>Satkaliyeva T.S.</i> System of payment and stabulation of personnel in Kazakhstan.....	245
<i>Nietalina G.K.</i> The present state of the APK in Kazakhstan.....	252
<i>Abjet B.S. Shaykhytstamova M.B.</i> Development of the genre of sagi in turkish people and its impact on genre of archaic epos.....	260
<i>Shoibekov R., Kartaeva T.E.</i> Attribution of kimeshek.....	267
<i>Sabirova P.K., Zhumayeva A.K., Tlepova G.B., Masalimova A.K.</i> Modern problems of development of railway industry of Kazakhstan and China.....	277

**Publication Ethics and Publication Malpractice
in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

ISSN 2518-1483 (Online), ISSN 2224-5227 (Print)

<http://www.reports-science.kz/index.php/ru/>

Редакторы *М. С. Ахметова, Т.А. Апендиев*
Верстка на компьютере *А.М. Кульгинбаевой*

Подписано в печать 13.12.2017.
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
18,3 п.л. Тираж 2000. Заказ 6.

Национальная академия наук РК
050010, Алматы, ул. Шевченко, 28, т. 272-13-18, 272-13-19